

International Journal of Languages' Education and Teaching

ISSN: 2198 - 4999, Doi Number: 10.18298/ijlet.624

Year 4, Issue 2, August 2016, p. 74-101

DUAL USES IN NEHCÜ'L-FERADIS

Filiz Meltem ERDEM UÇAR ¹

ABSTRACT

With its oldest texts dating back to Old Turkish period, Turkish language is generally studied in three main groups as Oghuz, Kipchaki and Chagatai Turkish. Political, social, and cultural interactions among historical and contemporary dialects of Turkish make it hard to clearly differentiate their language features from each other. Therefore, it is not always possible to talk about a pure Oghuz, Kipchaki, or Chagatai Turkish. Khwarazm Turkish which constitutes the transition period from Karahan Turkish to Chagatai Turkish is the name given to the dialect based on Karahan (Hakaniye) Turkish under the influence of Oghuz and Kipchak dialects due to the political and ethnic structure in the 11th and 12th centuries, and it was local to Khwarazm region which went through a Turkization process. In addition to the local ethnic composition, the native language resultantly inherited a blended form with the elements from the dialects of Oghuz, Kipchaki, and other Turkish tribes. An important source for the history of Turkish language, *Nehcü'l-Feradis* is a significant literary work as it reflects the blended form of Khwarazm Turkish. This religious/didactic work jointly presents elements characteristic to various dialects in terms of phonetics, morphology, and vocabulary. In this respect, this study aims to identify the dual uses in *Nehcü'l-Feradis* which resulted from the effect of the dialectal features of Oghuz, Kipchaki, and other Turkish tribes.

Key Words: Nehcü'l-Ferâdis, "dual uses", Khwarazm Turkish, Kıpçak Turkish, Oghuz Turkish, historical Turkish dialects, contemporary Turkish dialects.

NEHCÜ'L-FERÂDİS'TE İKİLİ KULLANIMLAR

ÖZET

Bilinen en eski metinleri Eski Türkçe dönemine dayanan Türk dili, bugün genel olarak Oğuz, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi olmak üzere üç ana gruba ayrılarak incelenmektedir. Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçeleri arasında süregelen siyasi, sosyal ve kültürel etkileşimler, bu lehçelerin dil özellikleri bakımından birbirinden kesin çizgilerle ayrılmasını güçleştirmiştir. Bu sebeple saf bir Oğuz, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinden bahsetmek her zaman mümkün olamamaktadır. Karahanlı Türkçesinden Çağatay Türkçesine geçiş dönemini teşkil eden Harezmi Türkçesi, XI - XII. yüzyıllarda siyasi ve etnik yapı bakımından Türkleşen Harezmi bölgesinde, Oğuz ve Kıpçak Türkçelerinin etkisi altında, Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi temelinde oluşan Türkçeye verilen addır. Böylece bölge halkının etnik yapısı gibi oluşan dil de buraya yerleşen Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk boylarının ağızlarından alınan unsurlarla karma bir yapı özelliği taşımıştır. Türk dili tarihi için önemli bir kaynak durumunda bulunan Nehcü'l-Ferâdis, Harezmi Türkçesinin karma dil yapısını yansıtmaları bakımından dikkate değer bir eserdir. Dinî – didaktik nitelik gösteren bu eserde ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından çeşitli lehçelere ait karakteristik özellikler taşıyan unsurlar bir arada görülebilmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmamızda Nehcü'l-Ferâdis'teki Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk boylarının ağız özelliklerinin etkisiyle ortaya çıkan ikili kullanımlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nehcü'l-Ferâdis, "ikili kullanımlar", Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Oğuz Türkçesi, tarihî Türk lehçeleri, çağdaş Türk lehçeleri.

¹ Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

1. Giriş

Türk dili, bugün genel olarak Oğuz, Kıpçak ve Çağatay Türkçeleri olmak üzere üç ana gruba ayrılarak incelenmektedir. Asya ve Avrupa coğrafyasında yüzyıllar boyu süren coğrafi ve kültürel hareketliliklerle Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçeleri, birbirleriyle sürekli etkileşim içinde bulunduğundan Oğuz, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerini dilbilimsel bakımdan birbirinden kesin çizgilerle ayırmak güçtür. Bu sebeple zaman zaman saf Oğuz, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinden bahsetmek pek mümkün olmamaktadır (Demir ve Yılmaz 2010: 76-77).

Bilinen en eski metinleri Eski Türkçe dönemine dayanan ve bu dönemde tek yazı diline sahip olup Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinin ardından dallanmaya başlayan Türk dilinde, Uygur Türkçesinden Kıpçak ve Çağatay Türkçelerine geçiş süreci, Orta Türkçe döneminde başlamıştır ki bu dönem Karahanlı ve Harezmi Türkçeleri ile temsil edilmektedir (Demir ve Yılmaz 2010: 76). Karahanlı Türkçesinden Çağatay Türkçesine geçiş dönemini teşkil eden Harezmi Türkçesi, XI-XII. yüzyıllarda siyasi ve etnik yapı bakımından Türkleşen Harezmi bölgesinde Oğuz ve Kıpçak Türkçelerinin etkisi altında Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi temelinde oluşan Türkçeye verilen addır. Böylece bölge halkının etnik yapısı gibi oluşan dil de Harezmi bölgesine yerleşen Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk boylarının ağızlarından alınan unsurlarla karma bir yapıya bürünmüştür (Eckmann 1998: 173; Ata 2002: 12).

Doğuda Kaşgar'ın yanında ikinci bir edebî merkez olarak varlığını sürdüren Harezmi bölgesi, 1220'de Moğolların istilasından 1379 yılına kadarki sürede siyasi bakımdan Altın Ordu'ya bağlı kalmıştır. Moğol akını, burada İslami Türk edebiyatının gelişmesine engel olamamış; bölge, Altın Ordu döneminde de önemini korumaya devam etmiştir. Harezmi'den birçok şair, yazar ve bilgin Altın Ordu'ya gelerek Türk yazı dilinin Altın Ordu sınırları içinde yayılmasını sağlamıştır. Böylece Harezmi Türkçesiyle Altın Ordu sahasında konuşulan mahalli şive birleşerek Türk dilinin Kıpçak kanadında yeni bir lehçe ortaya çıkarmıştır. Bu kadar geniş bir sahada kullanılan bu edebî dil, eski ve yeni şekiller yerli ağız özellikleriyle karışınca birlik sağlayamamış, Timurlular devrinde yerini Çağatay Türkçesine bırakmıştır. (Ata 2002: 13).

Türk dili tarihinde önemli bir dönemi oluşturan Harezmi Türkçesiyle yazılmış birçok değerli eser bulunmaktadır. Bu eserlerden biri de Kerderli Mahmud bin Ali tarafından yazılan dinî-didaktik nitelikli *Nehcü'l-Ferâdis*'tir. Altın Ordu'nun başkenti Saray'da 1358'den önce istinsah edilen eserde, dünya ve ahirette mutlu olmanın yollarını gösteren Müslümanlık bilgileri yer almaktadır. Yazar, eserini yazarken sanat amacı gütmemiş, sade bir dil kullanmış olmakla birlikte ele aldığı dinî konuları hikâyelerle ilgi çekici hâle getirerek üslubunu kuru ve sıkıcı olmaktan kurtarmıştır (Eckmann 2003b: 44).

Nehcü'l-Ferâdis, Harezmi-Altın Ordu devri Türkçesinin hususiyetlerini öğrenmek için ana kaynaklarımızdan biri olarak görülmelidir. Dil araştırmaları bakımından eseri özellikle önemli kılan nokta, sade bir dille yazılmış hacimli mensur bir eser olmasıdır. Harekeli oluşu da esere ayrı bir önem katmaktadır. Yeni Cami nüshasının daha müellifin sağlığında istinsah edilmiş olması ise eserin dil araştırmaları bakımından kıymetini bir kat daha artırmaktadır (Eckmann 2003b: 44).

Köprülü (1980: 294), *Nehcü'l-Ferâdis*'in önemini şu sözleriyle dile getirmektedir: “Nehcü'l-Ferâdis, bilhassa lisan tarihi noktasından fevkalâde dikkate değer: Eldeki sahih ve eski nüshanın Hârizmli biri tarafından baştan başa Hârizm şivesine göre ve büyük bir dikkatle harekelenmiş olması, imlâ hususunda da edebî lehçenin muttarid imlâsına daima riayet edilmeyerek ekseriyetle mahalli şive tesirinde kalmış bulunması, bu ehemmiyeti bir kat daha artırmaktadır. Hakikatte bu büyük eser, yalnız fonetik ve morfolojik hususiyetleri bakımından değil, içindeki lûgatler itibariyle de çok zengindir. Elimizdeki diğer Hârizm eserleri gibi *Nehcü'l-Ferâdis* de XIV. asır esnasında edebî Hakaniye Türkçesinden Çağataycaya giden tekâmül silsilesinin mahsullerinden biri ve lisan tarihi bakımından belki de en mühimidir.”

Eser üzerine başta Eckmann olmak üzere Zeki Velidi Togan, Yakub Kemal, Hamza Zülfikar, Semih Tezcan, A. Fehmi Karamanlıoğlu, Aysu Ata gibi bilim insanları tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır².

1.1.Amaç ve Yöntem

Karahanlı Türkçesinden Çağatay Türkçesine geçiş dönemini oluşturan Harezmi Türkçesi, Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk boylarının etkisiyle karma bir yapı özelliği taşımaktadır. Çeşitli lehçelere ait karakteristik özellikler taşıyan unsurların bir arada görülebildiği *Nehcü'l-Ferâdis*, bu anlamda Harezmi Türkçesinin dil hususiyetlerini yansıtmaya bakımından dikkate değerdir. Bu noktadan hareketle çalışmamızda *Nehcü'l-Ferâdis*'teki Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk boylarının ağız özelliklerinin etkisiyle ortaya çıkan ikili kullanımlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Eserde tespit edilen ikili kullanımlar, *Ses Bilgisi*, *Şekil Bilgisi* ve *Söz Varlığı* olmak üzere üç ayrı başlık altında incelenmiştir. Çalışmaya sadece aynı kelimedeki ortaya çıkan ikili biçimler dâhil edilmiştir. Ancak *Çıkma Hâli Eki*, *Geniş Zaman Çekimi* ve *Emir Çekimi* bölümlerinde bu kuralın dışına çıkılıp sadece bir örneği bulunan şekillere de konuyu daha anlaşılır hâle getireceği düşüncesiyle yer verilmiştir. Tespit edilen örnekler tablolar hâlinde gösterilmiştir. *Söz Varlığı* bölümünde kelimelerin tarihî lehçelerdeki şekillerini göstermek için dönemlere ait metinlerden ve sözlüklerden; çağdaş lehçelerdeki kullanımlar için ise Türk Dil Kurumunun sanal olarak

² *Nehcü'l-Ferâdis* üzerine yapılmış çalışmalardan belli başlıları için bk. Togan, Z. V. (1928). Harezmi'de yazılmış eski türkçe eserler. *Türkiyat Mecmuası*, II, 315-345; Eckmann, J. (1956). *Nehcü'l-feradis*, I, *ıtpkıbasım*, ön söz. Ankara, III-XII; Clauson, S. G. (1959). *Nehcü'l-Feradis*. *Bulletin of the school of oriental and african studies*, XXII, 153-154; Eckmann, J. (1964). *Nehcü'l-feradis*'in bilinmeyen bir yazması. *TDAY-Belleten* 1963, 35-41; Eckmann, J. (1979). Harezmi türkçesi. *Tarihî türk şiveleri*. Ankara, 183-223; Karamanlıoğlu, A. F. (1968). *Nehcü'l-Feradis*'in dil hususiyetleri I, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVI, 55-72; Tuna, O. N. (1968). *Studies on nahju'l-ferâdis: a method for turkic historical dialectology*, Ph. D. Thesis University of Washington; Karamanlıoğlu, A. F. (1969). *Nehcü'l-Feradis*'in dil hususiyetleri II, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVII, 33-56; Karamanlıoğlu, A. F. (1970). *Nehcü'l-Feradis*'in dil hususiyetleri III, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVIII, 57-80; Karamanlıoğlu, A. F. (1971). *Nehcü'l-Feradis*'in dil hususiyetleri IV, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XIX, 145-170; Abilov, Ş. Ş. (1976). *Nehcü'l-feradis*'in nuşna kulları. *Tatar tili hem edebiyatı*. Beşinci Kitap, Kazan, 187-194; Karamanlıoğlu, A. F. (1995). *Nehcü'l-feradis*'e dair. *Türk dili*, IV, 556-558; Ata, A. (1998). *Nehcü'l-ferâdis, uştmahtarın açuğ yolu (cennetlerin açuğ yolu), maşmûd bin 'alî III dizin-sözlük*. Ankara: TDK Yayınları; Eckmann, J. (2004). *Nehcü'l-ferâdis. Uştmahtarın açuğ yolu (cennetlerin açuğ yolu): II Metin*. (haz. S. Tezcan, H. Zülfikar). Ankara: TDK Yayınları; Gülsevin, G. (2007b). *Oğuzca olmayan tarihî metinlerde oğuzca unsurlar ve nehcü'l-feradis örneği*. 46th Meeting of Permanent International Altaistic Conference, 22-27 haziran 2003, Ankara (Uluslararası Sürekli Altayistik Konferansı Bildirileri, *Altay Dünyasında Gündelik Hayat*, TDK yayınları, Ankara, 163-175).

hazırladığı *Türk Lehçeleri Sözlüğü* sayfasından ve *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nden yararlanılmıştır.

2. Nehcü'l-Ferâdis'te İkili Kullanımlar

2.1. Ses Bilgisi

2.1.1. Ünlüler

2.1.1.1. /é/ ~ /e/ Seslerinin Durumu

Karahanlı Türkçesinde ilk hecede bulunan /e/ sesi³, XIV. yüzyılın ortalarına kadar Harezmi Türkçesinde de büyük ölçüde muhafaza edilir, daha sonraları ise (ɛ) ile gösterilen bir sese dönüşmeye başlar. Bu işaret, /e/ ve /i/'nin her ikisinden de farklı, yarı açık bir /e/'yi (é) temsil eder. Bu ilk hece, ya modern Kazan Türkçesi telaffuzuna uygun şekilde /i/ olarak (*ir, ışık, kis-, kil-, min vb.*) ya da Orta Asya Türk lehçelerinde olduğu gibi /é/ olarak (*ér, éşik, kés-, kél-, mén vb.*) okunur (Eckmann 2003a: 32).

Harezmi Türkçesine ait eserlerde /e/ ve /i/ yazılışının hiçbir kurala uymadan değişip durduğunu dile getiren Eckmann (1998: 178-179), yazmaların istinsah tarihlerinin eserlerin telif tarihlerinden daha sonra olması sebebiyle /e/'den /i/'ye geçişin nerede ve ne zaman ortaya çıktığını tespit etmenin güç olduğunu ifade eder.

Ata (2002: 48; Tezcan, Zülfiyar ve Ata: 2014: VIII)'ya göre müellifin sağlığında istinsah edilen ve harekeli bir nüshası bulunan *Nehcü'l-Ferâdis*, bu hususta önemli bir tanık durumundadır. Ancak eserde söz konusu sesin kelime başında (إ), (إ), (إ), (إ) ile ilk hece durumunda da hem işaret kullanılmadan hem de (ɛ) ile yazılması, üstün ve esre ile harekelenmesi bu sorunu aydınlatıcı olmaktan uzaktır.

Togan (1928: 344), bu sesin yazımındaki karışıklığı, kelimelerin edebî yazı diline uygun olarak (ɛ) ile yazılıp mahalli telaffuza göre üstün ile harekelendirilmesiyle açıklamıştır.

Eserin ilk elli sayfalık kısmı üzerine yaptığı çalışmasında *e/i* değişimleri hakkında kesin bir yargıya varmanın güç olduğunu, hareketin de meseleyi büsbütün karıştırdığını dile getiren Karamanlioğlu (1968: 64-65), metnin yazısının /i/, hareketinin /e/ temayülünde olduğunu belirtmiştir.

Nehcü'l-Ferâdis'te tespit edilen bu noktaya ilişkin farklı kullanımlardan bazıları şunlardır:

/é/'li kullanım	/e/'li kullanım
<i>béri</i> "beri" (بیرو) (16/2)	<i>berü</i> "beri" (بارو) (13/11)
<i>méndin</i> "benden" (میندین) (18/10)	<i>men</i> "ben" (من) (33/16)
<i>yérindin</i> "yerinden" (یریندین) (42/15)	<i>yer</i> "yer" (یر) (14/5)

³ Bu dönemde bile kök ünlüsü bazen (ɛ), bazen (ɛ)'siz yazılan kelimeler tespit edilmiştir: ämdi ~ imdi "şimdi", äşit- ~ işit- "işitmek", yäl ~ yil "rüzgâr" vb. (Eckmann 1998: 178).

2.1.1.2. Ünlü Uyumları

2.1.1.2.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Türkçenin karakteristik ses özelliği olan kalınlık-incecik uyumu, Harezmi Türkçesinde de bazı istisnalar dışında tamdır. Ancak Türkçe ekler alan alıntı kelimelerin bir kısmında uyumun işlemediği görülür. Aynı durum *Nehcü'l-Ferâdis* için de söz konusudur. Türkçe kelimelerde büyük ölçüde⁴ işleyen kalınlık-incecik uyumu alıntı kelimelerde bozulabilir. Kimi zaman da aynı kelimenin aynı eki almak suretiyle uyumlu ve uyumsuz biçimlerini görmek mümkündür.

uyumlu	uyumsuz
<i>kāhillik</i> "tembellik" (316/1)	<i>kāhillik</i> "tembellik" (31/12)
<i>minberke</i> "minbere" (24/14)	<i>minberka</i> "minbere" (35/16)
<i>mü'mîne</i> "mümine" (268/)	<i>mü'mîne</i> ~ <i>mü'mîne</i> "mümine" (275/17), (188/8)
<i>mü'mînerke</i> "müminlere" (74/1)	<i>mü'mînerge</i> "müminlere" (114/15)
<i>rağbetlik</i> "istekli" (236/9)	<i>rağbetlik</i> "istekli" (201/3)
<i>rahmetlik</i> "merhametli" (131/16)	<i>rağbetlik</i> "merhametli" (147/6)
<i>şıfatlık</i> "sıfatlı, vasıflı" (205/17)	<i>şıfatlık</i> "sıfatlı, vasıflı" (341/1-2)
<i>silâhlik</i> "silahlı" (49/12)	<i>silâhlik</i> "silahlı" (70/15)

2.1.1.2.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Eski Türkçeden başlayarak düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmeyen, düz veya yuvarlak şekilleri kalıplaşmış bazı kelimeler Harezmi Türkçesi metinlerinde de devam etmektedir. Bunun dışında uyum konusunda tutarsızlık gösteren örnekler de vardır (Ata 2002: 50-51). Metnimizde de aynı kelimenin hem uyumlu hem uyumsuz şeklini görmek mümkündür.

uyumlu	uyumsuz
<i>bulut</i> "bulut" (291/11)	<i>bulit</i> "bulut" (38/8)
<i>börü</i> "kurtı" (11/10)	<i>böri</i> "kurtı" (112/10)
<i>çürü-</i> "çürümek" (376/11)	<i>çüri-</i> "çürümek" (331/2)
<i>kuru-</i> "kurumak" (278/6)	<i>kuri-</i> "kurumak" (222/12)
<i>sürü-</i> "sürümek, sürüklemek" (147/13)	<i>süri-</i> "sürümek, sürüklemek" (67/6)
<i>toğu-</i> "dokumak" (21/12)	<i>toğı-</i> "dokumak" (210/15)
<i>toğuş</i> "savaş" (74/10)	<i>toğış</i> "savaş" (382/5)
<i>uyu-</i> "uyumak" (414/17)	<i>uğı-</i> ~ <i>uyı-</i> "uyumak" (167/14), (223/5)
<i>unut-</i> "unutmak" (376/9)	<i>unit-</i> "unutmak" (266/6)
<i>yarı</i> "yarı" (54/16)	<i>yaru</i> "yarı" (135/16)
<i>yılduz</i> "yıldız" (353/8)	<i>yılduz</i> "yıldız" (355/2)

⁴ Bu konuda bazı istisnalar olabilir: *Tarıka* ~ *Tarığa* "Tanrı'ya" (9/16), (217/2); *Tarıke* "Tanrı'ya" (131/16).

Harezmi Türkçesinde eklerde görülen uyumsuzluğun sebebi, bazı eklerin sadece yuvarlak ya da dar ünlü olmasıyla açıklanabilir. Diğer yandan *labial dissimilation* olarak da adlandırılan ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin⁵ karakteristik bir ses özelliği olarak bilinen düz ünlü kelimelerde dudak ünsüzünden sonra (dudak ünsüzü sondan önceki de olabilir) yardımcı ünlü ile ek ünlüsünün yuvarlaklaşması olayı da uyumsuzluğa sebep olmaktadır. Karahanlı Türkçesinde izlerine rastlanan bu türden yuvarlaklaşmalar, Harezmi-Altın Ordu Türkçesinde sistematik bir hâl almıştır (Eckmann 1958: 122).

Metnimizde gerek Türkçe gerekse alıntı kelimelerde söz konusu eklerin ve yardımcı ünlülerin hem uyumlu hem uyumsuz şekillerini görmek mümkündür (bk. Ünlü Değişmeleri).

uyumlu	uyumsuz
'âlimniñ "âlimin" (231/9)	'âlimnüñ "âlimin" (235/8)
bağrım "bağrım" (177/7)	bağrum "bağrım" (175/13)
bilgey-miz "bileceğiz" (34/16)	bilgey-müz "bileceğiz" (34/5)
eksil- "eksilmek" (265/5)	eksül- "eksilmek" (18/19)
ewiñde "(senin) evinde" (224/3)	ewüñde "(senin) evinde" (95/7)
kılış- "bir işi birlikte yapmak" (438/14)	kılış- "bir işi birlikte yapmak" (143/16)
korğunçluğ "korkunç, korkutucu" (178/8)	korğunçluğ "korkunç, korkutucu" (191/13)
korkut- "korkutmak" (350/4)	korkut- "korkutmak" (201/8)
közünde "gözünde" (372/5)	közinde "gözünde" (196/12)
kutul- "kurtulmak" (100/2)	kutıl- "kurtulmak" (100/3)
mülküm "mülküm" (431/1)	mülkim "mülküm" (42/10)
nefsin "(senin) nefsin" (267/11)	nefsün "(senin) nefsin" (261/14)
oğluna "(senin) oğluna" (122/4)	oğluna "(senin) oğluna" (221/4)
ölgünçe "ölünce" (69/13)	ölgünçe "ölünce" (283/10)
özünü "kendini" (151/15)	özünü "kendini" (10/3)
sonunda "sonunda" (83/12)	sonunda "sonunda" (202/6)
sökil- "kebab etmek" (137/16)	sökül- "kebab etmek" (33/13)
tonuñuz "elbiseniz" (86/13)	tonuñuz "elbiseniz" (105/15)
üstününde "üstünde" (60/5)	üstününde "üstünde" (209/16)

2.1.1.3. Ünlü Değişmeleri

Eserde ünlü değişmelerine dair ikili biçimler, genellikle aynı ünlünün hem düz hem yuvarlak şeklinin kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Karamnıoğlu (1968: 64), *eksil- ~ eksül-, okı- ~ oku-* gibi örneklerde görülen ikliklerin istinsah hatası sonucu olabileceğini dile getirmektedir.

⁵ Bk. Gülsevin 2007b: 173.

/e/ ~ /ö/

/e/'li kullanım	/ö/'lü kullanım
/-e-/ ~ /-ö-/	
<i>sew-</i> "sevmek" (169/8)	<i>söw-</i> "sevmek" (229/1)
<i>tepe</i> "tepe" (155/3)	<i>töpe</i> "tepe" (283/12)

/e/ ~ /ü/

/e/'li kullanım	/ü/'lü kullanım
/-e-/ ~ /-ü/	
<i>süre-</i> "sürümek, sürüklemek" (18/2)	<i>sürü-~ süri-</i> "sürümek, sürüklemek" (147/13), (67/6)

/ı/ ~ /u/

/ı/'lı kullanım	/u/'lu kullanım
/ı-/ ~ /u-/	
<i>ıçğın-</i> "bırakmak, terk etmek" (76/8)	<i>uçğın- ~ uçkun-</i> "yitirmek, kaybetmek" (365/7)
/ı-/ ~ /u-/	
<i>bulut</i> "bulut" (38/8)	<i>bulut</i> "bulut" (291/11)
<i>tokış</i> "savaş" (382/5)	<i>tokuş</i> "savaş" (74/10)
<i>unut-</i> "unutmak" (266/6)	<i>unut-</i> "unutmak" (376/9)
<i>yılduz</i> "yıldız" (355/2)	<i>yılduz</i> "yıldız" (353/8)
/ı-/ ~ /u-/	
<i>kurı-</i> "kurumak" (222/12)	<i>kuru-</i> "kurumak" 278/6)
<i>okı-</i> "okumak" (322/17)	<i>oku-</i> "okumak" (8/2)
<i>tokı-</i> "dokumak" (210/15)	<i>toku-</i> "dokumak" (21/12)
<i>uđı- ~ uyu-</i> "uyumak" (167/14), (223/5)	<i>uyu-</i> "uyumak" (414/17)
<i>yarı</i> "yarı" (54/16)	<i>yaru</i> "yarı" (135/16)

/ü/ ~ /i/

/i/'li kullanım	/ü/'lü kullanım
/i-/ ~ /ü-/	
<i>bit-</i> "inanmak" (26/6)	<i>büt-</i> "inanmak" (79/1)
<i>kölik</i> "binek hayvanı" (273/15)	<i>kölük</i> "binek hayvanı" (240/17)
<i>min-</i> "binmek" (374/2)	<i>mün-</i> "binmek" (415/4)
/i-/ ~ /ü-/	
<i>böri</i> "kurtı" (112/10)	<i>börü</i> "kurtı" (11/10)
<i>çürü-</i> "çürümek" (331/2)	<i>çürü-</i> "çürümek" (376/11)
<i>ögi-</i> "öğütmek" (331/6)	<i>ögü-</i> "öğütmek" (164/8)
<i>yöri-</i> "yürümek" (20/11)	<i>yörü-</i> "yürümek" (47/3)
<i>yüli-</i> "tıraş etmek, kesmek" (46/15)	<i>yülü-</i> "tıraş etmek, kesmek" (81/14)

/a/ ~ /ı/

/a/'lı kullanım	/ı/'lı kullanım
/-a-/ ~ /-ı-/	
<i>yaşık</i> "miğfer" (45/8)	<i>yışık</i> "miğfer" (70/13)

2.1.1.4. Ünlü Düşmesi

Eserde fiilden fiil yapan eklerin bağlantı ünlülerinin kimi zaman düşürülerek de kullanıldığı görülmüştür:

düşmeye uğramamış	düşmeye uğramış
<i>körünür</i> "görünür" (162/14)	<i>körnür</i> "görünür" (314/7)
<i>kötürür-sen</i> "götürür" (8/11)	<i>kötrürler</i> "götürür" (149/16)
<i>yığılışıp</i> "toplaşp" (101/12)	<i>yığılışı</i> "toplaş" (12/3)

2.1.2. Ünsüzler

2.1.2.1. Ünsüz Uyumu

Nehcü'l-Ferâdis'te tam bir ünsüz uyumundan bahsetmek mümkün değildir. Zaman zaman bazı eklerin uyuma girmiş ve uyum dışı kullanımlarına aynı anda rastlanabilmektedir.

uyumlu	uyumsuz
<i>anağa</i> "anaya, anneye" (285/10)	<i>anağa</i> "anaya, anneye" (285/11)
<i>atağa</i> "babaya" (285/10)	<i>atağa</i> "babaya" (283/10)
<i>başınğa</i> "(onun) başına" (11/13)	<i>başınğa</i> "(onun) başına" (325/16)
<i>bıldurğı</i> "bir önceki yılki, geçen yılki" (46/17)	<i>bıldurkı</i> "bir önceki yılki, geçen yılki" (309/16)
<i>keldür-</i> "getirmek" (341/8)	<i>keltür-</i> "getirmek" (161/11)
<i>karanğu</i> "karanlık" (402/12)	<i>karanğu</i> "229/13)
<i>otka</i> "ateşe" (17/9)	<i>otğa</i> "ateşe" (217/14)
<i>tikti</i> "dikti" (139/14)	<i>tikdi</i> "dikdi" (104/5)

2.1.2.2. Ünsüz Değişmeleri

2.1.2.2.1. /b/ ~ /m/ Seslerinin Durumu

Harezmi Türkçesinde kelime başında görülen ve çok sık rastlanan /m-/ < /b-/ değişikliğine nazal benzeşme sebep olmaktadır: *men* "ben", *meñiz* "beniz", *meñü* ~ *meñgü* ~ *meñi* "ebedî", *meñze* "benzemek", *meñzeş-* "benzeşmek", *min-* ~ *mün-* "binmek", *miñ* "bin", *muñ* "sıkıntı" gibi. Ancak birkaç örnekte /b/'li biçimlere de rastlanır: *ban-* "bankam, batırmak", *biniş-* "binişmek" gibi. Ayrıca analogiyle *biz* "biz" ~ *miz* "biz" de görülür (Ata 2002: 52; Argunşah ve Yüksekaya 2014: 185). *Divânu Lugâti't-Türk*'te bu ses değişikliğiyle ilgili olarak "Kelimenin başındaki bütün *mim*'ler Oğuz, Kıpçak ve Suvarlarda *be*'ye döner. Türkler *men bardım*, bu gruplar ise *ben bardum* derler. Türkler 'çorba'ya *mü.n*, bu grup *bü.n* der." açıklaması yapılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 12). *Nehcü'l-Ferâdis*'te zamir kökenli teklik I. şahıs ekinde bu türden ikili kullanımlar görülmektedir.

/m'/li kullanım	/b'/li kullanım
barur-miz "varırız, gideriz" (214/7)	barur-biz "varırız, gideriz" (37/5)
eşitür-miz "iştiriz" (342/16)	eşitür-biz "iştiriz" (379/7)
kaytur-miz "geri döneriz" (46/12)	kaytur-biz "geri döneriz" (45/12)
tiler-miz "dileriz" (155/10)	tileyür-biz "dileriz" (379/7)

2.1.2.2.2. /b/ ~ /w/ ~ /v/ Seslerinin Durumu

Eski Türkçenin kelime ortası ve kelime sonu /-b-/, /-b/ sesi Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde /-w-/, /-w/ olmuş, daha sonraki dönemlerde ise /-v-/, /-v/ sesine değişmiştir. Kâşgarlı Mahmud, bu hususta "Arap fe'si ile gerçek be arasında telaffuz edilen gerçek Türkçedeki her fe (w), Oğuzlarda ve onları takip edenlerde vav'a (v) dönüşür. Türklerin ew, onların ev dedikleri gibi. Yine Türklerin āw, onların vav'la av demeleri gibi." açıklamasını yapar (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 12). Metinde yaygın olmamakla beraber aynı kelimenin hem /w'/li hem de /v'/li örnekleri görülmektedir. Kimi örneklerde de Eski Türkçenin /b/ sesi aynen korunmuştur.

/b'/li kullanım	/w'/li kullanım	/v'/li kullanım
	(yüz) çevür- "yüz çevirmek" (35/5)	çevür- "çevirmek, döndürmek" (144/17)
	kaw- "kovmak, kovalamak, iteklemek" (379/11)	kav- "kovmak, kovalamak, iteklemek" (76/13)
	suw "su" (26/9)	suw "su" (116/7)
qobqa "kova" (357/12)		kova "kova" (112/12)
	üwüş- "toplaşmak, yığılmak" (153/16)	üvüş- "toplaşmak, yığılmak" (184/11)

Eski Türkçenin bazı kelimelerindeki kelime başı /b-/ sesi Batı Türkçesinde daha ilk zamanlardan itibaren /v-/'ye dönüşmüştür (Timurtaş 2005: 71). Birleşik bir isim olan karabaş (< kara+baş) cariye, kadın köle" kelimesi, *Nehcü'l-Feradis*'te sadece bir örnekte /b/ sesini muhafaza ederken /v'/li biçimiyle pek çok kez kullanılmıştır: *karabaş* (262/1), *karavaş* (151/17).

2.1.2.2.3. /ç/ ~ /ş/ Seslerinin Durumu

Tonsuz diş-damak ünsüzü /ç/'nin sızıcılaşarak tonsuz diş-damak ünsüzü /ş/'ye dönüşmesi, tarihî Kıpçak Türkçesinden itibaren izlenebilmektedir. Kazak, Karakalpak, Nogay gibi çağdaş Kıpçak lehçelerinde de düzenli bir değişme olarak görülmektedir (Güner 2013: 93). /ş/ < /ç/ değişiminin izlerini *Nehcü'l-Ferâdis*'te de görmek mümkündür.

/ç'/li kullanım	/ş'/li kullanım
iç- "içmek" (369/19)	iş- "içmek" (367/1)
kaç- "kaçmak" (361/1)	kaş- "kaçmak" (74/5)
uçtmaḥ "cennet" (60/16)	uštmaḥ "cennet" (265/14)

2.1.2.2.4. /d/ ~ /d̡/ ~ /y/ Seslerinin Durumu

Eski Türkçenin söz içi ve söz sonu /d/ sesi, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerine /d̡/ olarak geçmiş, Çağatay Türkçesinde ise /y/ olmuştur. *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te bu seslerin durumu ile ilgili olarak "Yağma, Toxsı, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzlar bütün zel'leri (d)'ye çevirmekte birleşmişlerdir. Bunlar zel'i hiç kullanmazlar. Bu grupların dışında olanlar, kayın ağacına *kağın* bunlar *kayın* derler. 'Kayın'a *kağın*, bunlar *kayın* derler." (Ercilasun ve Akkoyunlu: 2014: 12). Türk lehçeleri arasında ayırıcı bir ses özelliği olan /y/ < /d̡/ < /d/ değişiminin izlerine *Nehcü'l-Ferâdis*'te rastlamak mümkündür. Söz konusu eserde /d̡/ sesi muhafaza edilmekle beraber bu sesi taşıyan bazı kelimelerin /y/'li şekillerine de rastlanmıştır:

/d̡/'li kullanım	/y/'li kullanım
<i>ađak</i> "kadeh" (264/10)	<i>ayađ</i> "kadeh" (309/13-16)
<i>bođ</i> "boy" (65/11)	<i>boy</i> ⁶ "boy" (48/4)
<i>eđer</i> "eyer" (53/2)	<i>eđer</i> "eyer" (52/12)
<i>kağaş</i> "hısım, akraba" (48/15)	<i>kayaş</i> "hısım, akraba" (119/6)
<i>kağğu</i> "kaygı, endişe" (214/17)	<i>kayğı</i> "kaygı, endişe" (395/15)
<i>keđ-</i> "giymek" (102/5)	<i>key-</i> "giymek" (106/4)
<i>keđik</i> "yabanî hayvan" (338/4)	<i>keyik</i> "yabanî hayvan" (209/13)
<i>kođ-</i> "koymak, bırakmak" (238/13)	<i>koy-</i> "koymak, bırakmak" (180/13)
<i>kođul-</i> "koyulmak, kurulmak, yerleştirilmek" (239/13)	<i>koyul-</i> "koyulmak, kurulmak, yerleştirilmek" (437/11)
<i>kuđuğ</i> "kuyu" (44/3)	<i>kuyuğ</i> "kuyu" (385/7)
<i>uđı-</i> "uyumak" (167/14)	<i>uyı-</i> ~ <i>uyu-</i> "uyumak" (223/5)

2.1.2.2.5. /G/ ~ /K/ Seslerinin Durumu

Eski Türkçede birden fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan /-G/'ler ile eklerin sonundaki /-G/'ler Batı Türkçesinde düşmekte, Doğu Türkçesinde ise sedasızlaşıp /-K/ olmaktadır (Timurtaş 2005: 67). *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te bu ses olayı için "(Oğuzlar) hafifletmek maksadıyla isimlerde *kefi* düşürürler; fiillerde de aynı anlamda kullanılan ve *gayın* yerine geçen *kefi* düşürürler." açıklaması yapılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 13). *Nehcü'l-Ferâdis*, bu hususta Eski Türkçedeki geleneği devam ettirmekle birlikte eserde geçen bazı kelimelerin Oğuzcanın etkisiyle sondaki ünsüzlerini düşürdüğü görülmüştür. Ayrıca kimi örneklerde söz konusu /G/ sesleri, Çağatay Türkçesinde olduğu gibi /K/ sesine dönüşmüştür.

/G/'li kullanım	/G/'siz kullanım	/K/'li kullanım
<i>aşağ</i> "aşağı, alt" (402/12)		<i>aşak</i> "aşağı, alt" (387/1)
<i>kağı</i> "katı" (7/16)	<i>katı</i> "çok" (269/9)	
<i>kuđuğ</i> "kuyu" (78/5)	<i>kuđu</i> "kuyu" (135/4)	<i>kuđuğ</i> "kuyu" (385/11)
<i>sasığ</i> "pis, kötü koku" (12/14)	<i>sası</i> "kokmuş, pis kokan" (397/17)	

⁶ Bu kelime, eserde on dört kez *boy*, bir kez *boğ* biçiminde yazılmıştır.

Birden fazla heceli kelimelerin sonundaki /G/ seslerinin Oğuzcanın etkisiyle düşmesinin bir sonucu olarak isimlerden sıfat görevli kelimeler türeten +IG, +IUG eki +II, +IU şeklinde görülebilmektedir. Diğer yandan zaman zaman görülen /K/ < /G/ değişimi sonucu +IIG, +IUG eki ile isimden isim yapan +IIK, +IUK ekinin sonundaki ünsüzlerin hem tonlu hem tonsuz şekilleri ortaya çıkmıştır.

/G/'li kullanım	/G/'siz kullanım	/K/'li kullanım
ağuluğ "zehirli" (33/16)		ağuluğ "zehirli" (350/14)
kılmaklığ "kılmak, etmek" (313/7)		kılmaklığ "kılmak, etmek" (275/11)
körklüğ "güzel" (22/15)	körklü "güzel" (189/8)	
tamuğluğ "cehennemlik" (203/16)		tamuğluğ "cehennemlik" (136/13)
türlüğ "türlü" 856/11)	türlü "türlü" (194/13)	
uçtmağlığ "cennetlik" (239/7)		uçtmağlığ "cennetlik" (204/2)

Eserdeki /G/ ~ /K/ karışıklığı aitlik ekinde de görülmektedir: *bıldurğı* "bir önceki yılki, geçen yılki" (46/17), *bıldurkı* "bir önceki yılki, geçen yılki" (309/16).

Eski Türkçedeki yapım eklerinin ve kelime bünyesine dâhil hecelerin başındaki /G/'ler, Oğuz Türkçesinde düşmüştür. Aslında bu seslerin düşmeye başlaması Karahanlı Türkçesinden itibaren. Özellikle ağızlarda söz konusu seslerin düştüğüne dair işaretler bulunmaktadır (Timurtaş 2005: 68-69). Kâşgarlı Mahmud, bu konuda şu açıklamayı yapmıştır: "Oğuz ve Kıpçak grupları; isimlerin ve fiil devamlılık bildiriyorsa fiillerin ortalarındaki bütün *gayın*'ları düşürmekte birleşirler. İsimler için örnek: 'Ala karga'ya *çumguk* denir; onlar *çumuk* derler. *Gayın* düşürülmüştür. Türkler 'boğaz'a tamgak, onlar *tamak* derler. Fiiller için örnek: *Ol ewke barga.n ol* 'O devamlı olarak evine gidendir.'. Oğuzlar bu anlam için *bara.n ol* derler. Türkler *ol er kulını urga.n ol* 'O adam sürekli olarak kölesini dövendir.' derler, onlar ise *ura.n* derler." (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 13). *Nehcü'l-Ferâdis*'te de kimi eklerin söz konusu seslerinin düştüğü görülmüştür. Diğer yandan eserde geçen bazı örneklerde kelime içi ve sonu /ğ/ seslerinin Çağatay Türkçesinde olduğu gibi /k/ sesine değiştiği görülmektedir.

/G/'li kullanım	/G/'siz kullanım	/K/'li kullanım
<i>bulğaş-</i> "bulaşmak, karılmak, karışmak, bulanmak" (179/14)	<i>bulaş-</i> "bulaşmak, karışmak" (331/13)	
<i>karanğu</i> "karanlık" (402/12)		<i>karanķu</i> "karanlık" (229/13)
<i>ķurtğar-</i> "kurtarmak" 217/12)	<i>ķurtar-</i> "kurtarmak" (223/16)	<i>ķutķar-</i> "kurtarmak" (165/13)
<i>oğın-</i> "uyanmak" (398/7)	<i>oğın-</i> "uyanmak" (185/3)	
<i>suwğar-</i> "sulamak" (113/7)	<i>suwar-</i> "sulamak" (113/12)	
<i>yapurğak</i> "yaprak" (57/3)	<i>yapraq</i> "yaprak" (43/14)	
<i>yatğur-</i> "yatırmak" (90/10)	<i>yatur-</i> "yatırmak" (8/9)	<i>yatķur-</i> "yatırmak" (9/9)
<i>yetğür-</i> "yetiştirmek" (415/4)	<i>yetür-</i> "ulaştırmak; yetiştirmek, yeterli kılmak" (29/4)	

Nehcü'l-Ferâdis'te yönelme hâli eki genellikle +KA olmakla birlikte zaman zaman müstensihe ait bir imlâ hususiyeti olarak +GA'lı şekillere de rastlanmaktadır (Karamanlıoğlu 1969: 35). Kimi örneklerde de +KA +GA, yönelme hâli ekindeki /G/, /K/ ünsüzlerinin Oğuz grubu Türk lehçelerinde olduğu gibi düştüğü görülmüştür.

/G/ ~ /K/'li kullanım	/G/ ~ /K/'siz kullanım
<i>égnimge</i> "omzuma" (358/14)	<i>égnime</i> "omzuma" (287/5)
<i>ewümke</i> "evime" (137/1)	<i>ewüme</i> "evime" (401/17)

2.1.2.2.6. /G/ ~ /w/ ~ /v/ Seslerinin Durumu

Harezmi Türkçesinde görülen /w/ ~ /v/ < /G/ değişiminin izlerine metinde bir kelime rastlamak mümkündür:

/k/'lı kullanım	/w/'li kullanım
<i>taḳuḳ</i> "tavuk" (318/7)	<i>tawuḳ</i> "tavuk" (428/9)

2.1.2.2.7. /n/ ~ /ŋ/ Seslerinin Durumu

Eserde aşağıdaki kelimelerin /ŋ/'li ve /n/'li kullanımları tespit edilmiştir:

/n/'li kullanım	/ŋ/'li kullanım
<i>koḅṣı</i> "komşu" (163/7)	<i>koḅṣı</i> "komşu" (267/9)
<i>tindür-</i> "durdurmak" (378/14)	<i>tiḅdür-</i> "durdurmak" (41/2)

2.1.2.2.8. /ŋ/ ~ /ğ/ Seslerinin Durumu

Metindeki *yaḅluz* "yalnız" kelimesinin zaman zaman /n/ ve /ğ/'ya ayrılarak /ğ/'li şeklinde de kullanıldığı görülmüştür:

/ŋ/'li kullanım	/ğ/'lı kullanım
<i>yaḅluz</i> "yalnız, tek başına" (129/15)	<i>yaḅğuz</i> "yalnız, tek başına" (11/9)

2.1.2.2.9. /t/ ~ /d/ Seslerinin Durumu

Harezmi Türkçesinde kelime içinde iki ünlü arasında kalan sedasız /-t-/ sesi, ünlü niceliğine bağlı olarak sedalılaşarak /-d-/ sesine dönüşür (Ata 2002: 60). Bu ses değişikliğine dair ikili kullanımlara metnimizde de nadiren rastlamak mümkündür:

/t/'li kullanım	/d/'li kullanım
<i>butaḳ</i> "dal" (255/1-2)	<i>budaḳ</i> "dal" (56/17)

2.1.2.3. Ünsüz Düşmesi

2.1.2.3.1. /-l-/ Sesinin Durumu

Eski Anadolu Türkçesi döneminin başında *oltur-* “oturmak” ve *keltür-* “getirmek” gibi kelimelerdeki /-l-/ ünsüzü düşmüştür (Timurtaş 1992: 129). *Nehcü'l-Ferâdis*'te *költür-* “götürmek” fiilinin Oğuzcanın etkisiyle /-l-/ ünsüzünü düşürmüş şekli de görülmektedir:

/l'/li kullanım	/l'/siz kullanım
<i>költür-</i> “götürmek” (287/1)	<i>kötür-</i> “kaldırmak, taşımak, götürmek; ortadan kaldırmak, yok etmek” (8/11)

2.1.2.3.2. /-r-/ Sesinin Durumu

Eserdeki bazı filler, /-r-/ sesini düşürmüş şekliyle de karşımıza çıkmaktadır:

/r'/li kullanım	/r'/siz kullanım
<i>kirgür-</i> “sokmak” (280/11)	<i>kigür-</i> “sokmak, göndermek, yollamak” (350/3)
<i>kurtğar-</i> “kurtarmak” (217/12)	<i>kutğar-</i> “kurtarmak” (73/12)
<i>kurtul-</i> “kurtulmak” (49/12)	<i>kutul-</i> ~ <i>kutıl-</i> “kurtulmak” (100/2-3)

2.1.2.4. Ünsüz Türemesi: /y-/ Sesinin Durumu

Aşağıdaki kelimeler, eserde hem /y'/li hem /y'/siz olarak görülmektedir:

/y'/li kullanım	/y'/siz kullanım
<i>yırak</i> “uzak” (137/6)	<i>ırak</i> “uzak” (100/2)
<i>yığaç</i> “ağaç, dal; sopa, değnek” (24/2)	<i>ağaç</i> “sopa, değnek” (186/13)

2.1.2.5. İkizleşme

Eserde tespit edilen bazı kelimelerde ikizleşme bakımından ikili kullanımlar görülmüştür.

<i>isig</i> “sıcak” (316/2)	<i>issig</i> “sıcak” (124/8)
<i>éki</i> “iki” (6/11)	<i>ékki</i> “iki” (5/6)
<i>sekiz</i> “sekiz” (51/14)	<i>sekkiz</i> “sekiz” (4/15)

2.1.2.6. Zamir n'si

Çağatay Türkçesi ve bu yazı dilinin devamı niteliğinde gelişip şekillenen Özbek ve Yeni Uygur Türkçeleri dışındaki hemen bütün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde, isimlerde iyelik ekleri ile hâl ekleri arasında düzenli olarak kullanılan⁷ (Eckmann 1958: 124) ve araştırmacılar tarafından *zamir n'si*, *pronominal n*, *zamir ünsüzü*, *iyelik zamiri n*, *adıl n'si*, *zamircil n*, *zamirsel n*, *yardımcı konsonant n*, *yardımcı ünsüz n*, *türeme ünsüzü n* gibi farklı terimlerle adlandırılan *zamir n'sinin*, *Nehcü'l-Ferâdis*'te de yaygın olmamakla birlikte özellikle de çıkma hâli ekinden önce kullanılmadığı görülür. Eserde aynı kelimenin hem *zamir n'li*, hem de *zamir n'siz* çekimini görmek mümkündür. Tespit edilen örneklerden bazıları aşağıda verilmiştir:

⁷ Zamir n'si, ilk kez Çağatay Türkçesinde özellikle de mensur eserlerde zaman zaman görülmemeye başlar. Manzum eserlerde ise daha çok vezin gereği karşımıza çıkar (Eckmann 1958: 124).

zamir n'li kullanım	zamir n'siz kullanım
<i>alnımdın</i> "önünden" (417/16)	<i>alnıdın</i> "önünden" (418/2)
<i>kızlarımdın</i> "kızlarından" (262/3)	<i>kızlarıdın</i> "kızlarından" (110/17)
<i>könlümdin</i> "gönlünden" (397/9)	<i>könlüdin</i> "gönlünden" (73/14)
<i>otımdın</i> "ateşinden" (10/1)	<i>otıdın</i> "ateşinden" (11/11)
<i>tağınğa</i> "dağına" (150/1)	<i>tağığa</i> "dağına" (39/4)

2.2. Şekil Bilgisi

2.2.1. İsim Çekimi

2.2.1.1. İlgi Hâli Eki

Türkçede ilgi hâli ekinin sonundaki ünsüz /ŋ/ (ng)'dir. Günümüzde bu ses ya korunmuş ya da /n/ olmuştur. Ancak Oğuz grubu lehçelerde I. kişi zamirlerinin çekiminde /m/ ile de karşımıza çıkmaktadır: *benim / benim*. Ortak edebî yazı dilinin Orta Türkçe döneminde, Oğuzca dışındaki metinlerde *mening* "benim" şekli yaygındır. Yalnızca Eski Anadolu Türkçesinde *benim / benim* şekli karakteristik olarak kendini gösterir (Gülsevin 1997: 26).

Nehcü'l-Ferâdis'te teklik I. kişi zamirinin ilgi hâli çekimi düzenli olarak (285 kez) *menim* "benim" biçimindedir. Çok az örnekte (5 kez) *meniŋ* "benim" şekli görülür. Aynı şekilde çokluk I. kişi zamirinin çekiminde de *bizim* "bizim" şekli yaygındır (41 kez). *Biziŋ* "bizim" daha az kullanılmıştır (11). Ekin +Iŋ, +Uŋ şekli de Oğuzcanın etkisiyle olmalıdır.

Kimi örneklerde ise ilgi hâli +nI eki ile sağlanmıştır. İlgi hâli ekinin işlevini üstlenen +nI eki üzerine farklı değerlendirmeler yapılmakla birlikte⁸ yaygın kanı, ilgi ve yükleme hâli ekleri arasında işlevsel yakınlık olması şeklindedir. Yani bu ek, aslında yükleme hâli ekidir ve Türkçenin tarihî lehçelerinde zamirleri edatlara bağlamak için kullanılmış; kimi çağdaş lehçelerde ise düzenli olarak ilgi hâli ekinin fonksiyonunu üstlenmiştir. Söz konusu ek, Çağatay Türkçesinin özellikle klasik dönem sonrası eserlerinde ise yaygın olarak ilgi hâli ekinin işlevini üstlenmiştir (Pekacar ve Erdem Uçar 2015: 446, 448). *Nehcü'l-Ferâdis*'te de bu tür kullanımlar görülebilmektedir: *anamnı haqqı* "anamın hakkı" (287/5), *anı kéçe yatğanını* "onun gece yattığını" (190/14), *kaomuŋnı cümlesi* "kavminin hepsi" (76/2).

+nIŋ, +nUŋ	+Iŋ, +Uŋ	+Im	+nI
	<i>meniŋ</i> "benim" (36/7)	<i>menim</i> "benim" (2/6)	
<i>anıŋ</i> "onun" (4/10)			<i>anı kéçe yatğanını</i> "onun gece yattığını" (190/14)
	<i>biziŋ</i> "bizim" (20/12)	<i>bizim</i> "bizim" (21/11)	
<i>Ewüŋ</i> "evin" (19/12)	<i>Ewüŋ</i> "evin" (321/4)		

⁸ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Pekacar, Çetin, Erdem Uçar, Filiz Meltem (2015). "Çağatay Türkçesinde +nI İlgi Hâli Eki", *International Journal of Languages' Education and Teaching*, UDES 2015, 443-456.

2.2.1.2. Yükleme Hâli Eki

Harezmi Türkçesinde yükleme hâli eki *+nI'*dir. III. şahıs iyelik eklerinden sonra ek *+n* olarak gelebilmektedir. Ancak bu durum kurallı değildir. İkili şekillere rastlamak mümkündür (Ata 2002: 61).

iyelik eki + nI	iyelik eki +n
<i>suwını</i> "suyunu" (44/3)	<i>suwin</i> "suyunu" (128/9)
<i>tonını</i> "elbisesini" (39/9)	<i>tonın</i> "elbisesini" (189/15)
<i>uykusını</i> "uykusunu" (313/10)	<i>uykusın</i> "uykusunu" (286/15)
<i>yollarını</i> "yollarını" (304/10)	<i>yolların</i> "yollarını" (23/12)
<i>yüzünü</i> "yüzünü" (86/15)	<i>yüzün</i> "yüzünü" (223/12)

2.2.1.3. Yönelme Hâli Eki

Bk. /G/, /K/ Seslerinin Durumu.

2.2.1.4. Çıkma Hâli Eki

Nehcü'l-Ferâdis'te çıkma hâli eki *+dIn'*dir. Ekin bir örnekte geçen *+tın* şekli Eski Türkçede sıklıkla görülmektedir: *nuhūdtın kiçigrek* "nohuttan daha küçük" (43/1). Bir örnekte ise Oğuzcanın etkisiyle *+dan* şekli görülmüştür: *andan* "ondan" (370/2). *Ahşam bolmuşta kédin* "akşam olduktan sonra" (29/17) örneğinde de yine Eski Türkçenin devamı niteliğinde ekin görevini *+DA* eki üstlenmiştir.

+DIn	+DAn	+tIn	+DA
<i>andın</i> "ondan" (5/16)	<i>andan</i> "ondan" (370/2)		
	<i>musulmān bolmuşdın soñ</i> "Müslüman olduktan sonra" (48/14)		<i>ahşam bolmuşta kédin</i> "akşam olduktan sonra" (29/17)
		<i>nuhūdtın kiçigrek</i> "nohuttan daha küçük" (43/1)	

2.2.1.5. Soru Eki

Nehcü'l-Ferâdis'te soru eki, Eski Türkçede olduğu gibi *mU* biçimindedir. Bir örnekte Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi *mI'*li şekli görülmüştür: *munça mı* "Bu kadar mı?" (190/6).

2.2.2. Fiil Çekimi

2.2.2.1. Geniş Zaman Çekimi

Harezmi Türkçesinde geniş zaman çekimi ünlü ile biten fiil köklerine *-r* eki getirilerek yapıldığı gibi araya /y/ bağlantı ünsüzünün girmesiyle *-yur* şeklinde yapılan çekimler de vardır (Ata 2002: 75). *Nehcü'l-Ferâdis*'te aynı fiilin geniş zaman çekiminin iki farklı ekle yapıldığı görülmüştür.

-r'li çekim	-yur'lu çekim
sözler-sen "söylersin, konuşursun" (361/4)	sözleyür-sen "söylersin, konuşursun" (373/16)
tiler-men "dilerim" (6/3)	tileyür-men "dilerim" (7/11)
ünder "çağırır, seslenir" (23/1)	ündeyür "çağırır, seslenir" (222/11)
yığlar-sen "ağlarsın" (55/12)	yığlayur-sen "ağlarsın" (21/9)
yörirler "yürürler" (67/6)	yörüyürler "yürürler" (50/10)

Harezmi Türkçesinde geniş zaman ekinin olumsuz biçimi *-mAs*, *-mAz* ekleriyle yapılmaktadır. Ekin Eski Türkçedeki şekli *-mAz*'dir. Karahanlı Türkçesinden itibaren ek, son ünlüsünün tonlu ve tonsuz biçimleriyle kullanılmaya başlamıştır. *Nehcü'l-Ferâdis*'te ise olumsuz geniş zaman çekimi Eski Türkçede olduğu gibi daha çok *-mAz* ekiyle yapılır (Tezcan-Zülfikar-Ata 2014: XII). Ancak *-mAs*'lı şekiller de oldukça yaygındır. İki örnekte de /z/ sesinin düşüp zamirin eklediği görülür. Bu durum, Oğuzcanın etkisinin bir sonucu olmalıdır.

-mAz'lı kullanım	-mAs'lı kullanım	-mAn'lı kullanım
bermez-men "vermem" (337/11)	bermes-men "vermem" (14/13)	
bilmez "bilmez" (171/14)	bilmes "bilmez" (234/7)	
		kılu bilmen "yapamam" (381/9)
		buzman "bozmam" (70/9)

2.2.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

Harezmi Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi bugün Oğuz grubu lehçelerinin sıfat-fiil ve zaman çekiminde kullanılan *-miş* eki ile yapılır. Örneklerine daha çok Çağatay Türkçesinde rastlanan *-(I/U)pdur*, *-(I/U)p turur* yapısındaki geçmiş zaman çekimi ise bu dönem eserlerinde sık görülmez (Ata 2002: 74). *Nehcü'l-Ferâdis*'te aynı fiilin iki farklı biçimde çekimlendiğini gösteren kullanımlar mevcuttur:

-miş	-(I/U)p turur
(helâket) bolmuş erdi "yok olmuştu" (144/16)	(vefat) bolup turur erdi "vefat etmişti" (4/13)
kıldurmuş erdi "yapmıştı" (209/12)	kıldurup turur erdi "yapmıştı" (209/16)
kirmiş "girmiş" (268/14)	kirip turur "girmiş" (9/9)
ölmüş erdi "öldürmüştü" (339/13)	ölmürup turur erdi "öldürmüştü" (151/12)

2.2.2.3. Emir Çekimi

Harezmi Türkçesinde çokluk I. şahıs emir çekimi *-Alı*, *-Alıñ*, *-Galı*, *-Alım*, nadiren *-alı*, *-elim* ekleriyle yapılır (Ata 2002: 78). *-alı* şekli *Nehcü'l-Ferâdis*'te bir yerde geçmektedir.

-Alıñ	-Galıñ	-alı
kılalıñ "yapalım" (39/16)		kılalık "yapalım" (40/7)
bolalıñ olalım" (45/5)	bolmağalıñ "olmayalım" (239/10)	

Nehcü'l-Ferâdis'te teklik II. şahıs emir eki, eksiz olduğu gibi –*Gil* ekiyle de yapılmaktadır. Ancak iki örnekte ek, yuvarlak ünlü ile geçmiştir. Ata'ya göre ekin –*Gul* şekli, Güney-Batı Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesi ağızlarında görülen –*GUn* şekli ile paralellik göstermektedir (Tezcan, Zülfikar ve Ata 2014: XI).

-Gİl'ı Şekil	-Gul'ı Şekil
<i>tüşgil</i> "in" (50/15)	<i>tüşgül</i> "in" (21/14)
	<i>sewgül</i> "sev" (160/1)

Çokluk II. şahıs emir çekimi –(I/U)η, –(I)ηIz, –(U)ηUz, –ηIAr ekleriyle yapılmıştır. Eski Türkçede çok sık kullanılan –ηIAr eki, bu dönem eserlerinde seyrek olarak kullanılır (Ata 2002: 80-81). Oğuz gurubu lehçelerinin tercih ettiği⁹ –(I/U)η, –(I)ηIz, –(U)ηUz şekilleri yaygındır. Eserde aynı fiilin iki farklı biçimde çekimlendiğini gösteren kullanımlar mevcuttur.

–(I/U)η	–ηIAr
<i>aytın</i> "söyleyin" (220/11)	<i>aytınlar</i> "söyleyin" (10/8)
<i>bolun</i> "olun" (4/7)	<i>bolunlar</i> "olun" (56/4)
<i>keltürün</i> "getirin" (17/2)	<i>keltürünler</i> "getirin" (22/7)
<i>köçün</i> "göçün" (32/1)	<i>köçünler</i> "göçün" (22/13)

2.2.2.4. Şart Çekimi

Eserde *bol-* "olmak" fiilinin çokluk II. şahıs şart çekimi için farklı biçimini görmek mümkündür:

–ηIz	–ηIzIAr
<i>bolsanız</i> "olsanız" (4/7)	<i>bolsanızlar</i> "olsanız" (343/4)

2.3. Söz Varlığı

Çağdaş Türk lehçelerine karşılaştırmalı olarak bakıldığında, bu lehçelere ait karakteristik bazı ses ve morphem farklılıkları görülür. Lehçeleri karakterize eden önemli bir farklılık da söz varlığında bulunur. Yani, bir kavram için bazı lehçe gruplarının kullandığı kelimeye karşılık olarak, diğer lehçe gruplarında başka bir kelime tercih edilir (Gülsevin 2007a: 281). Bu noktadan hareketle çalışmamızın bu bölümünde, *Nehcü'l-Ferâdis*'te farklı lehçe grupları tarafından tercih edilen ve bir arada bulunan kelimeler tespit edilip tablolar hâlinde gösterilmiştir.

2.3.1. Bul- ~ Tap- "Bulmak"

Köktürkçede *bul-* fiili kullanılmakta olup Eski Uygur Türkçesinden itibaren *tap-* fiili görülmeye başlamıştır. Günümüzde ise Azerî ve Türkmen Türkçeleri dışındaki Batı Oğuzcasında *bul-*, diğer lehçelerde *tap-* şekli yaygındır. *Nehcü'l-Ferâdis*'te her iki şekil de görülmekle birlikte *bul-* şekli yaygın olanıdır:

Bul- (41 kez): *Men munâcât halâvatını ol vaktın bulur-men* (267/3).

Tap- (5 kez): *Barınlar, kayda tapar bolsanızlar, keltürünler* (343/4).

⁹ *Dîvânu Lügâti't-Türk*'te konu ile ilgili şu bilgiler yer alır: "Oğuz ve Kıpçaklar, bir kişi için 'git' anlamında *bar*; 'hepiniz gidin' anlamında *barın* derler. –la.r çokluk belirtisi bundan düşer ve onun yerine tek muhatap için damak *ne*'si ile birleşmiş *ze* gelir (–ηXz)." (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 246).

Tarihî Türk Lehçeleri		
Köktürkçe	<i>bul-</i> OY KT D31	
Eski Uygur Türkçesi	<i>bul-</i> EUTS 52	<i>tap-</i> EUTS 225
Karahanlı Türkçesi	<i>bul-</i> DLT 44/30, KB 3801	<i>tap-</i> DLT 214/184, KB 1319
Harezm Türkçesi	<i>bul-</i> NF 267/3	<i>tap-</i> NF 343/4
Kıpçak Türkçesi	<i>bul-</i> KTS 37	<i>tap-</i> KTS 262
Çağatay Türkçesi	<i>bul-</i> NSÇT 915	<i>tap-</i> NSÇT 1006
Çağdaş Türk Lehçeleri		
Türkiye Türkçesi	<i>bul-</i>	
Azeri Türkçesi	<i>bul-</i>	<i>tap-</i>
Türkmen Türkçesi		<i>tap-</i>
Kazak Türkçesi		<i>tap-</i>
Kırgız Türkçesi		<i>tap-</i>
Tatar Türkçesi		<i>tap-</i>
Başkurt Türkçesi		<i>tap-</i>
Özbek Türkçesi		<i>tap-</i>
Yeni Uygur Türkçesi		<i>tap-</i>

2.3.2. Él ~ Élig ~ Køl “El”

Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesinde “el” için *elig* şekli kullanılırken Karahanlı Türkçesinden itibaren *elig* yanında *el* ve *køl* kelimeleri de kullanılmaya başlamıştır. Günümüzde ise Oğuz lehçelerinde *el*, diğer lehçelerde *køl* kelimesi yaygındır. *Nehcü'l-Ferâdis*'te yaygın olan şekil *elig ~ elig*dir. *El ~ él* ve *køl* daha az geçmiştir:

Elig (167 kez): *Men barğınça ol ta'âmka kimerse elig tegürmesünler tép aydı* (29/6).

El (12 kez): *Berekât birle du'â kıldı tağı él urdı* (29/11).

Køl (7 kez): *Bakar, Mekkeniñ uluğları køl kawuşturup hıdmat maqâmında turuqmışlar* (51/3).

Tarihî Türk Lehçeleri		
Köktürkçe	<i>elig</i> OY KT D32	
Eski Uygur Türkçesi	<i>elig ~ elig</i> EUTS 71	
Karahanlı Türkçesi	<i>elig</i> DLT 32/19 <i>elig</i> KB 43 ~ <i>el</i> KB 3125	<i>køl</i> KB 766
Harezm Türkçesi	<i>elig</i> (NF 29/6) ~ <i>el</i> (NF 29/11)	<i>køl</i> NF 51/3
Kıpçak Türkçesi	<i>el</i> KTS 71 ~ <i>il</i> KTS 109	<i>køl</i> KTS 152

Çağatay Türkçesi	<i>él ~ élig ~ élik</i> NSÇT 933	<i>kol</i> NSÇT 963
Çağdaş Türk Lehçeleri		
Türkiye Türkçesi	<i>el</i>	
Azeri Türkçesi	<i>el</i>	
Türkmen Türkçesi	<i>el</i>	
Kazak Türkçesi		<i>kol</i>
Kırgız Türkçesi		<i>kol</i>
Tatar Türkçesi		<i>kul</i>
Başkurt Türkçesi		<i>kul</i>
Özbek Türkçesi		<i>kol</i>
Yeni Uygur Türkçesi	<i>el</i>	<i>kol</i>

2.3.3. Én- ~ Tüş- “İnmek”

İN- ~ *ÉN-* fiili Köktürkçeden itibaren bütün tarihî lehçelerde kullanılırken *tüş-* fiili Eski Uygur Türkçesinden itibaren görülmeye başlamıştır. Günümüzde ise Batı Oğuzcasında bu anlamda *in-* fiili kullanılırken diğer lehçelerde *tüş-* şekli tercih edilmiştir. Bu şekil, Azerî ve Türkmen Türkçelerinde de görülür.

*Nehcü'l-Ferâdis'*te yaygın olan şekil, *tüş-* fiilidir. Bu fiil “inmek” anlamının yanında bu anlamıyla bağlantılı olarak “düşmek, yıkılmak, isabet etmek, maruz kalmak, dışarı çıkmak, yenilmek” gibi anlamlarda da kullanılmıştır. “İnmek, nazil olmak” anlamına gelen *én-* fiili ise çok az geçmektedir:

Én- (11 kez): *Uluğ moynuzluğ semiz koçkarını alıp İbrâhîm peygâmbar 'as katınğa éndi* (216/3).

Tüş- (138 kez): *Bizim éw katında tüştiler* (130/17).

Tarihî Türk Lehçeleri		
Köktürkçe	<i>in-</i> OY KT D12	
Eski Uygur Türkçesi	<i>in-</i> EUTS 96	<i>tüş-</i> EUTS 259
Karahanlı Türkçesi	<i>in-</i> DLT 94/88, KB 1049	<i>tüş-</i> DLT 161/140, KB 807
Harezm Türkçesi	<i>én-</i> NF 392/9	<i>tüş-</i> NF 361/2
Kıpçak Türkçesi	<i>in-</i> KTS 111	<i>tüş-</i> KTS 288
Çağatay Türkçesi	<i>én-</i> NSÇT 935	<i>tüş-</i> NSÇT 1028
Çağdaş Türk Lehçeleri		
Türkiye Türkçesi	<i>in-</i>	
Azeri Türkçesi	<i>en-</i>	<i>düş-</i>
Türkmen Türkçesi	<i>in-</i>	<i>tüş-</i>
Kazak Türkçesi		<i>tüş-</i>
Kırgız Türkçesi		<i>tüş-</i>

Tatar Türkçesi		töş-
Başkurt Türkçesi		töş-
Özbek Türkçesi	in-	tüş-
Yeni Uygur Türkçesi		çüş-

2.3.4. İnen ~ Üküş ~ Köp “Çok”

Eski Türkçede rastlanmayan, daha sonraki Orta Asya lehçelerinde de yaygınlaşmayan bu kelime, Eski Anadolu Türkçesinde sıklıkla kullanılmıştır (Gürsevin 2007b:172). *Nehcü'l-Ferâdis*'te de *inen* “çok” kelimesi *üküş* kelimesinin yanı sıra Oğuzca bir unsur olarak yaygın olarak geçmektedir. Çok az örnekte ise *köp* kelimesi yer alır. Kimi örneklerde bu kelime, *köp* ve *üküş* kelimeleriyle birlikte kullanılarak anlam kuvvetlendirilmiştir:

İnen (191 kez): *İnen korktum “Çok korktum.”* (7/6).

Üküş (315 kez): *Ey ‘ammum, maña terbiyetiniz inen üküş boldı “Ey amcam, bana çok fazla baktınız (beni çok uzun süre besleyip büyüttünüz).”* (6/3).

Köp (6 kez): *Bu neerseler anar inen köp turur “Bu şeyle ona çok fazladır.”* (160/7).

Tarihî Türk Lehçeleri			
Köktürkçe		<i>üküş</i> OY KT D29	
Eski Uygur Türkçesi		<i>üküş</i> EUTS 271	<i>köp</i> EUTS 116
Karahanlı Türkçesi		<i>üküş</i> DLT 42/29, KB 421	<i>köp</i> DLT 160/140, <i>öküş</i> KB 44
Harezmi Türkçesi	<i>inen</i> NF 7/6	<i>üküş</i> NF 6/3	<i>köp</i> NF 160/7
Kıpçak Türkçesi	<i>inen</i> KTS 112	<i>üküş</i> ~ <i>öküş</i> KTS 210, 297	<i>köp</i> KTS 158
Çağatay Türkçesi			<i>köp</i> NSÇT 968
Çağdaş Türk Lehçeleri			
Türkiye Türkçesi			
Azeri Türkçesi			
Türkmen Türkçesi			
Kazak Türkçesi			<i>köp</i>
Kırgız Türkçesi			<i>köp</i>
Tatar Türkçesi			<i>küp</i>
Başkurt Türkçesi			<i>küp</i>
Özbek Türkçesi			<i>köp</i>
Yeni Uygur Türkçesi			<i>köp</i>

2.3.5. Kaç ~ Neçe ~ Kañça “Kaç”

Kaç ve *neçe* kelimelerine Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren rastlanır. Bugün ise Oğuz lehçelerinde *kaç*, diğer lehçelerde *neçe* ve *kañça* kelimeleri bazı ses değişiklikleriyle yaygın olarak kullanılmaktadır. *Nehcü'l-Ferâdis*'te *kaç* ve *neçe* kelimelerinin kullanım sıklığı birbirine yakındır:

Kaç (36 kez): *Kaç eyyâmda bütgey?* (332/6).

Neçe (49 kez): *Neçe kün boldı?* (107/3).

Tarihî Türk Lehçeleri		
Köktürkçe	<i>kaç</i> T 20	
Eski Uygur Türkçesi	<i>kaç</i> EUTS 160	<i>neçe</i> EUTS 135
Karahanlı Türkçesi	<i>kaç</i> DLT 161/140, KB 337	<i>neçe</i> DLT 36/23, KB 23
Harezmi Türkçesi	<i>kaç</i> NF 332/6	<i>neçe</i> NF 65/15, <i>kança</i> (410/3)
Kıpçak Türkçesi	<i>kaç</i> KTS 122	<i>neçe</i> KTS 199
Çağatay Türkçesi		<i>niçe</i> MSD 21, <i>neşe</i> NSÇT 978
Çağdaş Türk Lehçeleri		
Türkiye Türkçesi	<i>kaç</i>	
Azeri Türkçesi		<i>nece</i> , <i>ne geder</i>
Türkmen Türkçesi		<i>nice</i>
Kazak Türkçesi		<i>kanşa</i> , <i>neşe</i>
Kırgız Türkçesi		<i>kança</i> , <i>neçe</i>
Tatar Türkçesi		<i>niçe</i> , <i>niçaklı</i>
Başkurt Türkçesi		<i>nise</i> , <i>ni kadar</i>
Özbek Türkçesi		<i>kança</i> , <i>neçe</i>
Yeni Uygur Türkçesi		<i>kança</i> , <i>neççe</i>

2.3.6. Kapuğ ~ Eşik / Éşik / İşik “Kapı”

Kapuğ kelimesi bazı ses farklılıklarıyla tüm tarihî lehçelerde görülmüş, *eşik* kelimesi Eski Uygur Türkçesinden itibaren karşımıza çıkmıştır. Çağdaş lehçelerde ise Oğuz grubu *kapı* ~ *gapı*'yı tercih ederken diğer lehçeler *eşik* kelimesini kullanmıştır.

Eserde *eşik* kelimesi bir örnekte *kapuğ* kelimesiyle birlikte karşımıza çıkmıştır. *Kapuğ* kelimesi ise “kapı” ve “hizmet” anlamlarında 159 kez kullanılmıştır: *Bular kapuğda, eşikde tavakkuf kıldılar* (110/9).

Tarihî Türk Lehçeleri		
Köktürkçe	<i>kapığ</i> OY KT D2	
Eski Uygur Türkçesi	<i>kapığ</i> EUTS 166	<i>işik</i> EUTS 100
Karahanlı Türkçesi	<i>kapuğ</i> DLT 36/23, KB 264	<i>eşik</i> “ <i>eşik</i> ” DLT 33/19, <i>işik</i> KB 451
Harezmi Türkçesi	<i>kapuğ</i> NF 24/5	<i>eşik</i> NF 110/9
Kıpçak Türkçesi	<i>kapı</i> ~ <i>kapu</i> KTS 126	<i>işik</i> KTS 116
Çağatay Türkçesi		<i>éşik</i> 938
Çağdaş Türk Lehçeleri		
Türkiye Türkçesi	<i>kapı</i>	
Azeri Türkçesi	<i>gapı</i>	

Türkmen Türkçesi	<i>gapı</i>	
Kazak Türkçesi		<i>esik</i>
Kırgız Türkçesi		<i>eşik</i>
Tatar Türkçesi		<i>işik</i>
Başkurt Türkçesi		<i>işik</i>
Özbek Türkçesi		<i>eşik</i>
Yeni Uygur Türkçesi		<i>işik</i>

2.3.7. Kéç- ~ Öt- “Geçmek”

Tarihî lehçelere bakıldığında *keç-* fiilinin ilk dönemlerden itibaren kullanıldığı görülür. Aynı anlama gelen *öt-* ise Eski Uygur Türkçesinden itibaren karşımıza çıkar. Günümüzde incelediğimiz lehçeler arasında Başkurt ve Tatar Türkçeleri dışındaki tüm lehçelerde *keç-* fiili ses farklılıklarıyla kullanılmaktadır. *Öt-* fiili ise Türkiye Türkçesi ve Azeri Türkçesi dışındaki yaşayan lehçelerde görülür.

Nehcü'l-Ferâdis'te yaygın olan şekil *keç-*'tir ve “geçmek” anlamının yanında “yaşamak”, “vazgeçmek”, “feda etmek”, “ölmek” gibi yan anlamlarıyla da kullanılmıştır:

Keç- (107 kez): *Şaflarını yarıp keçti* (118/5).

Öt- (1 kez): *Balta taķı ötmedi erse...* (30/2).

Tarihî Türk Lehçeleri		
Köktürkçe	<i>keç-</i> OY KT D37	
Eski Uygur Türkçesi	<i>keç-</i> EUTS 103	<i>öt-</i> EUTS 154
Karahanlı Türkçesi	<i>keç-</i> DLT 34/21, KB 231	<i>öt-</i> 95/88, KB 4381
Harezm Türkçesi	<i>keç-</i> NF 118/5	<i>öt-</i> NF 30/2
Kıpçak Türkçesi	<i>keç-</i> ~ <i>kiç-</i> KTS 135, 147	<i>öt-</i> KTS 212
Çağatay Türkçesi	<i>kéç-</i> NSÇT 957	<i>öt-</i> NSÇT 987
Çağdaş Türk Lehçeleri		
Türkiye Türkçesi	<i>geç-</i>	
Azeri Türkçesi	<i>keç-</i>	
Türkmen Türkçesi	<i>geç-</i>	<i>öt-</i>
Kazak Türkçesi	<i>keş-</i>	<i>öt-</i>
Kırgız Türkçesi	<i>keç-</i>	<i>öt-</i>
Tatar Türkçesi		<i>üt-</i>
Başkurt Türkçesi		<i>üt-</i>
Özbek Türkçesi	<i>keç-</i>	<i>öt-</i>
Yeni Uygur Türkçesi	<i>keç-</i>	<i>öt-</i>

2.3.8. Kéçe ~ Tün “Gece”

Tarihî lehçelerin tamamında gördüğümüz *tün* kelimesine karşılık *keçe* kelimesi Eski Uygur Türkçesinden itibaren ortaya çıkar. Günümüzde Oğuz grubu lehçelerde *gece* tercih edilirken diğer lehçelerde *tün* kullanılır. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te de, *kéçe* kelimesinin Oğuzlarda kullanıldığı belirtilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 39, 442). Metnimizde ise *kéçe* kelimesi, *tün* kelimesine göre daha fazla kullanılmıştır:

Kéçe (145 kez): *Bu kéçe yatmañ, oyağ turuñ* (15/9).

Tün (54 kez): *Cümlesi ol tün söndi* (5/12).

Tarihî Türk Lehçeleri		
Köktürkçe		<i>tün</i> KT D27
Eski Uygur Türkçesi	<i>kiçe</i> EUTS 108	<i>tün</i> EUTS 258
Karahanlı Türkçesi	<i>kiçe</i> DLT 54/39, KB 489	<i>tün</i> DLT 54/39, KB 3
Harezmi Türkçesi	<i>kéçe</i> NF 15/9	<i>tün</i> NF 5/12
Kıpçak Türkçesi	<i>keçe</i> ~ <i>kiçe</i> KTS 135, 147	<i>tün</i> KTS 287
Çağatay Türkçesi	<i>kiçe</i> LD 294	<i>tün</i> NSÇT 1027
Çağdaş Türk Lehçeleri		
Türkiye Türkçesi	<i>gece</i>	
Azeri Türkçesi	<i>gece</i>	
Türkmen Türkçesi	<i>gice</i>	
Kazak Türkçesi		<i>tün</i>
Kırgız Türkçesi		<i>tün</i>
Tatar Türkçesi		<i>tön</i>
Başkurt Türkçesi		<i>tön</i>
Özbek Türkçesi	<i>keçe</i>	<i>tün</i>
Yeni Uygur Türkçesi	<i>keçe</i>	<i>tün</i>

2.3.9. Kendü ~ Öz “Kendi”

Dönüşlülük zamiri olarak tarihî lehçelerde hem *kentü* ~ *kendü* ~ *kendi* hem de *öz* kelimesini görürken bugün Türkiye Türkçesi dışındaki yaşayan lehçelerin tamamında sadece *öz* zamiri kullanılmaktadır. Eserde ise yaygın olan kullanım şekli *öz*dür. *Kendü* kelimesi sadece dört kez geçmiştir. Bu örneklerin ikisinde söz konusu kelime *öz* ile yan yana kullanılmıştır:

Öz (373 kez): *Öz hâlimka keldim* (8/9).

Kendü (4 kez): *Kendü özini barçadın artuğ körse tedi* (148/8).

Tarihî Türk Lehçeleri		
Köktürkçe	<i>kentü</i> OY KT K4	<i>özi</i> OY KT D20
Eski Uygur Türkçesi	<i>kentü</i> EUTS 106	<i>öz</i> EUTS 155
Karahanlı Türkçesi	<i>kendü</i> ~ <i>kendi</i> DLT 76/63, <i>kendü</i> 970	<i>öz</i> DLT 34/21, KB 136, KB 136
Harezm Türkçesi	<i>kendü</i> NF 148/7	<i>öz</i> NF 8/9
Kıpçak Türkçesi	<i>kendi</i> KTS 138	<i>öz</i> KTS 214
Çağatay Türkçesi	<i>kendü</i> ŞHD 249/7	<i>öz</i> NSÇT 988
Çağdaş Türk Lehçeleri		
Türkiye Türkçesi	<i>kendi</i>	
Azeri Türkçesi		<i>özözü</i>
Türkmen Türkçesi		<i>özözi</i>
Kazak Türkçesi		<i>öz</i>
Kırgız Türkçesi		<i>öz</i>
Tatar Türkçesi		<i>üzüzi</i>
Başkurt Türkçesi		<i>üz</i>
Özbek Türkçesi		<i>öz, özi</i>
Yeni Uygur Türkçesi		<i>özözi</i>

2.3.10. Kizle- ~ Yaşur- “Gizlemek”

Tarihî lehçelerde her iki şekil de yaygın olarak görülürken günümüzde Oğuz grubu *gizle-* fiilini, diğer lehçeler ise *yaşur-* fiilini tercih etmiştir. Eserde *kizle-* beş kez, *yaşur-* bir kez geçmektedir:

Kizle- (5 kez): *Birini kizledi* (281/8).

Yaşur- (1 kez): *Yaşurmadı tağı aydı* (165/5).

Tarihî Türk Lehçeleri		
Köktürkçe		
Eski Uygur Türkçesi	<i>kizle-</i> EUTS 113	<i>yaşur-</i> EUTS 290
Karahanlı Türkçesi	<i>kizle-</i> DLT 63/49, KB 3232	<i>yaşur-</i> DLT 308/254, KB 770
Harezm Türkçesi	<i>kizle-</i> NF 281/8	<i>yaşur-</i> NF 165/5
Kıpçak Türkçesi	<i>kizle-</i> KTS 151	<i>yaşur-</i> KTS 314
Çağatay Türkçesi	<i>kizle-</i> MSD 302	<i>yaşur-</i> NSÇT 1039
Çağdaş Türk Lehçeleri		
Türkiye Türkçesi	<i>gizle-</i>	
Azeri Türkçesi	<i>gizle-</i>	
Türkmen Türkçesi	<i>gizle-</i>	<i>yaşır-</i>
Kazak Türkçesi		<i>jasır-</i>
Kırgız Türkçesi		<i>caşır-</i>
Tatar Türkçesi		<i>yeşir-</i>

Başkurt Türkçesi		<i>yeşir-</i>
Özbek Türkçesi		<i>yeşir-</i>
Yeni Uygur Türkçesi		<i>yoşur-</i>

2.3.11. Ménze- ~ Oğşa- / Ohşa- “Benzemek”

Tarihî lehçelerde *ménze-* ve *oğşa- ~ ohşa-* şekli birlikte kullanılırken günümüz Oğuz grubu lehçelerinde *benze- ~ menze-*, diğer lehçelerde *oğşa- ~ ohşa-* şekli yaygındır. Eserde ise yaygın olan şekil *ohşa-*’ tır:

Ménze- (3 kez): *Kudruķı taķı tuynakı inek kudruķınga ve taķı tuynaklarınga menzer* (53/3).

Oğşa- (17 kez): *Añar oğşar* (303/12).

Tarihî Türk Lehçeleri		
Köktürkçe		
Eski Uygur Türkçesi	<i>mengzet-</i> EUTS 129	<i>oğşa-</i> EUTS 140
Karahanlı Türkçesi	<i>menze-</i> DLT 619/514, KB 1306	<i>oxşa-</i> DLT 144/125, <i>oğşa-</i> KB 784
Harezm Türkçesi	<i>menze-</i> NF 53/3	<i>ohşa-</i> NF 303/12
Kıpçak Türkçesi	<i>menze- ~ menze-</i> KTS 181	<i>ohşa- ~ oğşa-</i> KTS 204
Çağatay Türkçesi	<i>ménze-t-</i> NSÇT 975	<i>ohşa-</i> NSÇT 979
Çağdaş Türk Lehçeleri		
Türkiye Türkçesi	<i>benze-</i>	
Azeri Türkçesi	<i>benze-</i>	
Türkmen Türkçesi	<i>menze-</i>	
Kazak Türkçesi		<i>uksa-</i>
Kırgız Türkçesi		<i>okşo-</i>
Tatar Türkçesi		<i>ohşa-</i>
Başkurt Türkçesi		<i>oğşa-</i>
Özbek Türkçesi		<i>ohşe-</i>
Yeni Uygur Türkçesi		<i>ohşi-</i>

2.3.12. Özge ~ Başka “Başka”

Her iki kelime de Harezm Türkçesinden itibaren karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde *başka* kelimesi tüm lehçelerde işlevliğini korumuş, *özge* incelediğimiz lehçelerden Azerî, Kazak ve Özbek Türkçelerinde görülmüştür. Eserde *özge* kelimesi daha sık kullanılmıştır:

Özge (12 kez): *Yâ Resûlallâh, sizdin bizke edgülikdin özge tegmedi* (85/17).

Başka (3 kez): *Mémdin başka neteg tapşurduñuz?* (203/6).

Tarihî Türk Lehçeleri		
Köktürkçe		
Eski Uygur Türkçesi		
Karahanlı Türkçesi		
Harezm Türkçesi	<i>başka</i> NF 203/6	<i>özge</i> NF 26/14
Kıpçak Türkçesi	<i>başka</i> KTS 25	<i>özge</i> KTS 214
Çağatay Türkçesi	<i>başka</i> GD 1397	<i>özge</i> NSÇT 988
Çağdaş Türk Lehçeleri		
Türkiye Türkçesi	<i>başka</i>	
Azeri Türkçesi	<i>başga</i>	<i>özge</i>
Türkmen Türkçesi	<i>başğa</i>	
Kazak Türkçesi	<i>baska</i>	<i>özge</i>
Kırgız Türkçesi	<i>başka</i>	
Tatar Türkçesi	<i>başka</i>	
Başkurt Türkçesi	<i>başka</i>	
Özbek Türkçesi	<i>başka</i>	<i>özge</i>
Yeni Uygur Türkçesi	<i>başka</i>	

3. Sonuç

Karahanlı Türkçesinden Çağatay Türkçesine geçiş dönemini oluşturan Harezm Türkçesi, Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk boylarının etkisiyle karma bir yapı özelliği taşımaktadır. Çeşitli lehçelere ait karakteristik özellikler taşıyan unsurların bir arada görülebildiği *Nehcü'l-Ferâdis*, bu anlamda Harezm Türkçesinin dil hususiyetlerini yansıtmaları bakımından dikkate değerdir.

Bu noktadan hareketle çalışmamızda *Nehcü'l-Ferâdis*'te daha çok Oğuz ve Kıpçak Türkçelerinin etkisiyle ortaya çıkan ikili kullanımlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen ikili biçimler, *Ses Bilgisi*, *Şekil Bilgisi* ve *Söz Varlığı* olmak üzere üç başlık altında değerlendirilmiştir.

Ses Bilgisi başlığı altında ünlü ve ünsüz uyumları, ünlü ve ünsüz değişimleri, düşmeler, türemeler ve ikizleşmelere dair ortaya çıkan farklı kullanımlar gösterilmeye çalışılmıştır. *Şekil Bilgisi* bölümünde isim ve fiil çekimlerinde görülen ikili kullanımlar yer almaktadır. *Söz Varlığı* kısmında ise eserdeki farklı lehçe grupları tarafından tercih edilen ve bir arada bulunan kelimeler ortaya konulmuştur.

Kaynakça

- Arat, R.R. (1979). *Kutadgu bilig III indeks*. (haz. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Argunşah, M. ve Sağol Yüksekaya, G. (2014). *Karahanlıca, harezmece, kıpçakça dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, A. (2002). *Harezme –Altın Ordu Türkçesi*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Demir, N. ve Ceylan, E. (2010). *Türk dili el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- DLT: Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı mahmud, divânu lugâti't-türk, giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eckmann, J. (1958). Çağatay dili hakkında notlar. *TDAY-Belleten 1958*, 115-126.
- Eckmann, J. (1998). Harezme türkçesi. *Tarihî türk şiveleri*. (haz. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 173-210.
- Eckmann, J. (2003a). Çağatayca el kitabı (çev. G. Karaağaç). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eckmann, J. (2003b). Nehcü'l-Ferâdis, I, Tıpkıbasım, Ön Söz, 1956. *Harezme, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (haz. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: TDK Yayınları, 39-48.
- Ergin, M. (1971). *Azeri Türkçesi*. İstanbul.
- EUTS: Caferoğlu, A. (1968). *Eski uygur türkçesi sözlüğü*. İstanbul: TDK Yayınları.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski anadolu türkçesinde ekler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülsevin, G. (2007a). Kutadgu bilig'in dilinde lehçelerin özellikleri: 'denk çiftler'. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, 2/2, 276-299.
- Gülsevin, G. (2007b). Oğuzca olmayan tarihî metinlerde oğuzca unsurlar ve nehcü'l-feradis örneği. *46th Meeting of Permanent International Altaistic Conference, 22-27 haziran 2003*, Ankara (Uluslararası Sürekli Altayistik Konferansı Bildirileri, *Altay Dünyasında Gündelik Hayat*, TDK yayınları, Ankara, 163-175).
- Güner, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1968). Nehcü'l-Feradis'in dil hususiyetleri I, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVI, 55-72.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1969). Nehcü'l-Feradis'in dil hususiyetleri I, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XVII, 33-56.
- KB: Arat, R. R. (1991). *Kutadgu bilig I metin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Komisyon (1991). *Karşılaştırmalı türk lehçeleri sözlüğü I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KTS: Toparlı, R., Vural, H. Ve Karaatlı, R. (2003). *Kıpçak türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- NF: Tezcan, S., Zülfikar, H. Ve Ata, A. (2014). *Nehcü'l-Ferâdis, uşmağlarının açık yolu (cennetlerin açık yolu)*, Mahmūd bin 'Alī. Ankara: TDK Yayınları.
- NSÇT: Kaçalın, M. (2011). S., *Niyâzî, nevâî'nin sözleri ve çağatayca tanıklar el-luğâtu'n-nevâ'iyye ve'l-istihâdâtu'l-cağâtâ'iyye giriş-metin-dizinler-tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yayınları.
- OY: Tekin, T. (2010). *Orhon yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Pekacar, Ç ve Erdem Uçar, F. M. (2015). Çağatay Türkçesinde +nI ilgi hâli eki. *International Journal of Languages' Education and Teaching, UDES 2015*, 443-456.

-
- Timurtaş, F. K (1992). Batı Türkçesi. *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 120-145.
- Timurtaş, F. K (2005). *Eski türkiye türkçesi, xv. yüzyıl gramer-metin-sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Togan, Z. V. (1928). Harezm'de yazılmış eski türkçe eserler. *Türkiyat Mecmuası*, II, 315-345.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehceler&view=lehceler (18.07.2016).